

ARADVÁRMEGYE ÖSTERMELESE AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK KORÁBAN.

DR. MÁRKI SÁNDORTÓL.

„Arad Története“ czimű könyvem I. kötetében a fennmaradt, nagyon is töredékes adatok alapján ösmertettem Arad vármegye gazdasági viszonyait az Árpádok és a vegyes házakból való királyok korában. A II. kötetben, mely legközelebb jelenik meg, külön szólok a vármegye gazdasági ügyeiről a fejedelmek s a török hódítás és külön ismét, egyuttal bővebben, a Habsburgok koráról. Más fejezetek tüntetik föl az uradalmi viszonyokat s a birtokos nemes családokat, a mit azért kell megjegyeznem, hogy az alábbiakban csakis az östermelésre legszorosabban vonatkozó kevés adatot kívánom bemutatni.

Elképzelhetni, hogy a politikai és katonai teljes bizonytalanságnak ebben az idejében, Arad vármegye behódolásának korában (1566—1695.) csak rablógazdálkodást lehetett folytatni.

A *halászatot* ebben a korban sem hanyagolták el a lakosok. A történetirő Istvánfy is erősen dicséri a Marosnak Eperjes és Csála közt levő szakaszát a halak sokasága miatt.¹ A bodrogi barátoknak a basák szabad halászatot s halbehordást engedtek.² Nagyban üzték a halászatot a Körös vidékén is; a péli vámszedés és a Körösön való halászat joga még a XVI. század másik felében is az egri püspököt illette.³ Szokatlan nagyságu pisztrángokat fogtak a deszni patakokban. A Körösbe Borossebesnél ömlő Sebes vizéből s más patakokból Wesselényi nádor asztalára egykor háromszáznál is több pisztrángot küldtek a jobbágyok.⁴

Vadlászattal rendszeresen nem foglalkoztak, pedig különösen elszaporodtak a vizimadarak, különösen a vadrucza és a vadlíba. Sokra becsülték tolla miatt a darut; 1604. Huszein gyulai bég Rákóczy lippai kapitányt a kért árpa helyett kétféle szép darutollal igyekezett megbékéltetni.⁵

Az *állattenyésztés* helyenként némikép emelkedett, mivel a parlagon heverő földeken csak ebből remélhetett még valami hasznót a gazda. A végeken sok lovaskatona szolgálván, természetesen nagy gondot for-

¹ *Istvánfy-Vidovich*, 342. ² *Fábián*, I. 117. ³ *Századok*, 1883., 587. ⁴ *Grossinger*, *Hist. Phys. Regni Hung.* III. 118. ⁵ *Tört. Társ.* 1879., 395—6.

ditottak a *lőtenyésztésre*; 1635-ben a jenővidéki biztokosoknak egy-egy lovast kellett tartaniok Jenőben.⁶ Pompás fajlovakat is növeltek; Bethlen Gábor 1601-ben egy 500 ftos lóért kóti és vizneki részjóságait engedte át a jenei Szentandrassy Györgynek.⁷ A törökök tehát szívesen hajtották el a magyarok lovait; úgy pl. 1590-ben a déznaiakét,⁸ míg 1657 és 1658 tavaszán a jeneiektől raboltak lovakat.⁹ Viszont azonban diplomáciai tárgyalást okoztak a jeneiek is, kik 1657-ben az aradi törökök ménését kerítették hatalmukba.¹⁰ A sok áradás és a kolumbácsi legyek miatt sokat szenvedtek a lovak. 1638 nyarán pl. a Jenő és Várad táján levő mezei hadak lovai — Melith Péter szerint — igen bágyadtak voltak „a sok légybogár és fü nemléte miatt.”¹¹

A *baromtenyésztők* szintén örökös zaklatásoknak voltak kitéve. 1574-ben a lippai bég egy faluból 40 barmot hajtatott el, miért különben a szultán haragját is magára vonta;¹² viszont Halmágy vidékén 1604-ben a hajduk 25,000 ft árá szarvasmarhát szedtek el, hogy Magyarországból eladják,¹³ 1667-ben pedig a szabadiak marháit hajtották el.¹⁴

A *juh tenyésztést* maguk a törökök is előmozdították, mert kedves huseledelük volt a juh. Különösen a szerbek foglalkoztak vele s 1581-ben a főnlaki náhie 20 községében összesen 27,127 juh után szedtek adót a törökök¹⁵ s 1587-ben a pankotai esperesség területén még mindig 2390 dézsmabaránya volt az egri püspöknek.¹⁶

A *sértés tenyésztés* külön fajt fejlesztett. A Vadász környékén lakó magyarok ugyanis ép úgy, mint a biharmegyei szalontaiak, mikor néha heteken át a makkos erdőkben bujdokoltak a törökök elől, vadmalaczkokat fogdostak össze s ezeket csürhékbé hajtvá, megszelidítették és fölnevelték. Ezekből származtak a kevés zsiru, de igen jó husu vörös disznók, melyeket közönségesen szalontai fajnak neveznek s mely Vadász vidékén most már jóformán kiveszett.¹⁷

Földmivelést rendszeresen nem üzhett többé a magyar ember. Ha szántani, vetni, aratni, gyűjteni, nyomtatni, hordani volt kinn a határban, sohasem hagyhatta otthon kardját, fokosát, baltáját, mert sohasem tudhatta, mikor üt reá a török. 1583-ban pl. a temesváriak fölégették a desznieknek tizenegy asztagba rakott buzáját és szénakazlait;¹⁸ viszont 1657-ben a temesvári basa panaszkodott, hogy péli jobbágyaitól ezer mérő gabonát vittek el a jeneiek és a szalontaiak.¹⁹ Az uradalmi

⁶ 1635. május, V. t.-cz. ⁷ *N. R. A.* 816. 2. ⁸ *Pesty*, Szörény, I. 67. ⁹ *Szilágyi* A két Rákóczy, 544. ¹⁰ *Szilágyi*, Erdély s az é.-k. háború. II. 389., 410., 505. ¹¹ *Erdélyi Orsz. Eml.* 203. ¹² *Szalay*, Erdély s a porta, 131. ¹³ *Dudás*, Szabad hajduk, 47. ¹⁴ *Századok*, 1872., 701. ¹⁵ Részletes jegyzék *Kammerernél*, Defterek t. 336.

¹⁶ *Balásy* az Egri Egyházm. Közlönyben 1875., 15—19. ¹⁷ Néphagyomány. ¹⁸ *Orsz. lett. Acta publ. Trans.* 1583—94. ¹⁹ *Törökm. Tört. Eml.* V. 440.

élet majdnem mindenütt megszűnt; a gazdaságokat nem igen lehetett ellátni beruházásokkal, mivel a török még a magyar területen levő egy-egy csűr emelése miatt is nagy lármát csapott, ráfogván, hogy ellene épít valami erősséget a magyar földesur. Egy ilyen Deszniben emelt csűr miatt özv. Bebeknét az európai diplomácia előtt is meghurczolták a portán.²⁰ Ily körülmények közt tehát senkinek sem lehetett kedve a befektetésekhez és mindenki valóságos rablógazdaságot folytatott. 1607-ben ugyan Ivánházán Székely István földön állítólag buzát, bort, zabot, kölest, árpát, kendert lent is termeltek,²¹ de talán inkább csak a papíron, mint a valóságban. Nem valószínű például, hogy az az 500 mázsza kender, melyet Báthory István fejedelem saját pénzén vásárolt a lippai törökök számára,²² Arad-Zarándmegyéből került volna ki. A buzát különben, minőségéhez képest, osztályozták is; így Zarándmegye törvénytésze 1609 jan. 28-án elrendelte, hogy Király György 25 (kőből?) *nyolczas* buzát adjon Kis Juditnak.²³

Kertészetet a kath. papság leszorulása után nagyobb arányokban nem üztek; rendesen épen csak annyi területet fogtak föl kértnek, a mennyiből konyháik szükségleteit fedezhették. Kertes, mint helynév, 1553-ban fordul elő először. Voltak kertjeik a borosjenei vitézeknek is, kik eleget panaszkodtak, hogy mikor 1636 októberében Rákóczy katonáit a Körös a vár alól kiöntötte, azok az ő gyümölcsös, fás és veteményes kertjei közé mentek tanyázni s mivel miattuk a lakosok az erdőre nem járhattak, saját kertjeik gyümölcsfáit kényszerültek fölégetni.²⁴ 1652-ben Moga Gábor halmágyi kőházához kert is tartozott²⁵ s külön *szilváskertje* is volt.²⁶ Radnának ősi diófái — néphagyomány szerint — ezekből az időkbelől valók. Maga a török is pártolta a gyümölcsfaültetést²⁷ s bennlakásának legkedvesebb emlékei a *sikulai alma* meghonosítása. A sikulai alma, mely vadvizes talajban is jól tenyészik, „Magyarország pomonájának büszkesége.”²⁸ Hagyomány szerint a borosjenei basának a vár

²⁰ Szalay, Erdély, 270. ²¹ IV. L. R. 120b. ²² Szalay, Erdély, 52. ²³ Tört. Adattár, II. 206—7. ²⁴ Szalárdy, 129. ²⁵ N. R. A. 106., 68. ²⁶ N. R. A. 938., 40. ²⁷ A Soborsin közelében egy almafa tövében 1852-ben „talált” levél, mely szerint Oglár sikulai (!) bég 1675-ben megkegyelmezett azoknak a ker. raboknak, kik fejenként legalább 30 fát ültettek el, először a *Gazdasági Lapokban* (1857., 34. sz. 449—450. l. R. I. L. közlésében) jelent meg s onnan még újabb időkben is több más lap (pl. Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek, 18—88. I. füzet és Budapesti Hírlap 1888., 33. sz.) átvette, sőt Acsády is (Magyarország Budavár visszafoglalása korában, 270. l.) hitelesnek tartotta. Voltaképp azonban (mint ezt az *Arad és Vidéke* 1883. évi karácsonyi számában kimutattam) a Soborsinba épen 1857-ben letelepedett jeles pomolognak, Öry Ferencznek tréfája az egész.

²⁸ Bereczky Máté, Gyümölcsészeti vázlatok, 365—6. Entz, Kertészeti Füzetek, V. 36. Oberdick, Illustr. Handbuch der Obstk. IV. 541. Belke, Illustr. Monatshefte,

mostani főbejáratával szemben a plébániai lakás helyén levő gyümölcsös kertjéből mindössze két almafa maradt meg, melynek gyümölcsét a parasztok nem ették, mert későn ért; némelyek azonban, kik szénaboglyában tartogatták, tél végén már jóízűnek találták. 1800 táján mutatóba bevitték egyet Sikulára Aczél Istvánhoz, ki pinczejéből husvét táján felhozatván, azt rendkívül megkedvelte, Pesten, Bécsben bemutatta és sikulai jobbágyait rábirta, hogy saját kertjeikben is mentül többet ültessenek. Az eredetileg borosjenei alma így vette nevét Sikuláról.²⁹ Viszont a most *déznai alma* nevet viselő muskotályfaj a déznai vár egykori kertjéből terjedett el.³⁰ Üvegházak az egész vármegyében nem voltak s I. György fejedelem 1636 okt. 24-én maga írja, Boros-Jenőn mennyire csodálták az urak azt a *gránátalmát*, melyet felesége Váradról küldött.³¹ A diszbokrok közül legáltalánosabb volt az illatos, lilaszín virágú *orgonafa* (*Syringa vulgaris* L.), mely Világos vára körül 9 s Dézna vára mellett a déli oldalon levő Palota nevű egykori kertjében több nagy csoportban terem.³²

A *szőlőművelés* a török hódítás területén általában hanyatlott, de éppen nem maradt abban, Zarándvármegye bortermelését még 1562-ben is mintegy 20,000 akóra tehetni³³ s 1568-ban a török kezében levő Lippa előhegyein levő szőlője után is kapott némi pénzt Soklyósy István deák.³⁴ Csakugyan még a hódítás idején is sok bort szűrték a lippai polgárok; 1596-ban városuk ostromakor kieregették finom boraik egy részét, hogy az üres hordókat a vár védelménél használhassák. A mint keresztény kézbe kerültek vissza az egyes bortermő vidékek, azonnal szaporodnak a rájuk vonatkozó adataink. 1604 tavaszán még zugolódott a borosjenei őrség, hogy nem juthat borhoz³⁵ s pár év múlva ott is, Lippán is újra virágzott a szőlőművelés. Lippának 1607 junius 30-án János Zsigmond példájára már elengedte Rákóczy Zsigmond fejedelem a hegyvám fizetését,³⁶ jul. 26-án pedig Petneháznak a Makrahegyén levő két szőlőjét vette ki a tized, kilenczed és a hegyvám alól.³⁷ A törököknek Lippára újból való betelepődése azonban másodszor is megakadályozta ott a gazdaság ez ágának egészséges továbbfejlődését s általán csak a Makra éjszaki oldalán lehetett ezentul mivelti szőlőt. Az egész

1872., 309. *Török Géza* a Bihari Gazdában. 1881.f 13. l. ²⁹ Néhai *Bodányi* László szíves közlése V. ö. P. Nagy, Arad (kézirat), V. 115. *Parecz* (Arad, 18.) azon adatát, hogy Sikulán P. Nagy kezdte volna termesztetni ez almát, épen P. Nagy említett kézirata czáfolja meg. ³⁰ *Parecz*, 13.

³¹ *Szilágyi*, A két Rákóczy, 27. 8. ³² *Simonkai*, Arad természet. leírása. I. kötet, II. rész, 202. ³³ Ekkor 1987 akó volt az egi püspök zarándi bortizede. ³⁴ *N. R. A.* 810., 37. ³⁵ *Gál* László gyűjteménye (Pesztilentitás levelek, XVII., 18.) az erdélyi muzeum-ban. ³⁶ *IV. L. R.* 98b. ³⁷ *U. o.* 109b—110a.

XVII. században ezentul csak a *boros-megyeri, pankotui és borosjenei* szőlőhegyeket használták. 1. *Boros-Meggyeren* 1607-ben Mátyás István, Szeg István s Nádudvary János; míg 1608-ban Veres János és Ferencz, Kis György, Szörös László s 1652-ben az Agyagosban Szabó András és István, Csókásy Mihály árvája és Szöcs Pál, Csúton pedig Szöcs Pál, Nagy Péter, Kis István, Veres Dániel, Mézes Gergely, István és János szőlősgazdák nevei ösmeretesek.³⁸ 2. *Pankota* falu előhegyein 1607-ben Nádudvary Jánosnak, Göröngyösy Andrásnak és Kerek Mihálynak voltak szőlőkertjeik.³⁹ 3. *Boros-Jenő* határát mivelték leggondosabban s a fejedelmek e végből elég bőven osztogatták a mentességeket. Az országgyűlés már 1617 májusában felszabadította a jenei vitézeket minden bortized fizetése alól.⁴⁰ A *Kövespatak, Boganczoshegy, Szőlő, Baglyos, Banyácz, Orgonás, Prépostszöllő, Somkerék* és *Világlátó* voltak a promontorium legnevezetesebb pontjai s 1626—1651 közt Bogdán László, Boros Péter, Csályay Katalin, Czirják Gáspár, Ember János, Gáborjáni János, Gáspár János, Jeney András és János, Kándó István, Lupa János, Maróthy György és Mátyás, Mészáros István, Mikola György, Nagy Pál, Oláh Mladin, Paisgyártó Mihály, Petneházy István és neje, Rácz Mihály, Rokszini György, Simon András, Szabó Ábrahám és György, Szentandrassy György, Tóth Jakab, Pál, Anna és Erzsébet, Vancsa Gergely, Vér Ferencz és Gáspár és Zöldy István a birtokosai.⁴¹ Számos szőlője volt azonkívül a fejedelemnek is, kik közül I. György a Kövespatakon vagyis a tulajdonképeni Makra-hegyen maga is beültetett egyes elpusztult területeket.⁴² Apatelkén most is Rákóczy szőlőjének neveznek egy 17 holdas szőlőt;⁴³ róla neveznek ott három forrást egy kénes kutat magán a Makrán s *Rákóczy-pinczéjének* híjják a Makra trachitjába vágott hatalmas üreget, melynek legnagyobb hossza mintegy 60 s magassága 4—5 méter. A 7—8000 hektoliter bor befogadására alkalmas pinczét, melynek kőanyagát alkalmasint a borosjenei vár építésénél használtatta föl a két Rákóczy György, — 1808-ban Atzél István tisztíttatta ki s tette ismét használhatóvá.⁴⁴ Kár, hogy I. Rákóczy György aradmegyei szőlőgazdaságáról adataink egyáltalán nincsenek.

Erdőgazdaságról szó sem lehetett. „Erdőhefét”, azaz épület- és tűzfát meglehetősen szabadosan vágathatott a lakosság akárhol. A várak palánkozása, karózása sok fapusztítással járhatott; a borosjenei nagy

³⁸ IV. L. R. 128b VI., 124. és XXVI. 182—4. ³⁹ IV. L. R. 123b. ⁴⁰ *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 434.

⁴¹ L. R. X. 127b., XII. 12a., XX. 206b., XXI. 25ab. és 173b., XXIV. 49b. XXV. 512—3. N. R. A. 816. 10., 832. 37., 940. 20. ⁴² XXI. L. R. 25ab. ⁴³ Jelenleg gr. Szapáry Gabriellác. ⁴⁴ Alaprajzát Mezey Béla apatelki földbirtokos ur vázlatja után más helyen közlöm. Most, mint bornagykereskedő, ő használja e pinczét.

szigetet 1650 táján teljesen kopárrá tették, bokrait, füzeseit kiirtották, hogy 150 lovas ráczot s más jövevényt telepithessenek oda s a XVII. század végén egy szemtanú fátlan pusztaságnak írja le a Jenő és Gyula közt levő síkságot; csak a két Körös közt volt hatalmas tölgyerdőség, melyben árvizek idején járni, tájékozódni is alig lehetett.⁴⁵

Bányászattal ezekben az időkben jóformán senki sem foglalkozott. Inkább csak a stilus curialis megszokott kifejezésének látszik, hogy 1597-ben Báthory Zsigmond fejedelem Kornis Gáspárnak a deszni uradalmat „a benne található vashányákkal s hőforrásokkal együtt” ajánlódkozta.⁴⁶ Nincs különösebb jelentősége annak az adatnak sem, hogy Váradi Buza János 1606-ban egyuttal a belényesi vas- és rézbányák felügyelője volt; legfeljebb arra enged következtetni, hogy mint ilyen a mai Arad sebesi járásában esetleg művelt bányákra is ő ügyelt.⁴⁷ A régiket művelték, helyesebben kotorták talán, ujakat azonban nem nyitottak.⁴⁸

⁴⁵ *Almády* naplója. *Thököly*, I. 749. *Szalárdy*, 128. ⁴⁶ *Fábián*, I. 226. ⁴⁷ *III. R. I.* 17ab. ⁴⁸ Az 1663-ban megjelent württembergi krónikának azt az adatát, hogy Radnán ezüst és rézbányák voltak, a besztlerce-naszódi Radna helyett hibásan alkalmazza *Fábián* (I. 146—7.) az aradmegyére.